

PSEUDO-FILON

KSIĘGA
STAROŻYTNOŚCI
BIBLIJNYCH

Przekład i opracowanie:
ks. Łukasz Laskowski

Wydawnictwo WAM • Księża Jezuiti
Kraków 2015

Wstęp

Starożytność pozostawiła w spadku ogromny obszar literatury powstałej w środowisku żydowskim, żydowsko-hellenistycznym i wczesnochrześcijańskim, którą ze względu na jej odniesienie do Biblii zwie się literaturą międzytestamentalną. Jest to dziedzina poddawana intensywnym analizom, zwłaszcza po odkryciu dokumentów w Qumran. Rzuca ona światło na problemy badane przez biblistykę i inne dyscypliny teologiczne, ale także przez nauki filologiczne i historyczne.

Miejsca, w których powstawały owe pisma, a zatem także prezentowane w nich idee, gatunek literacki oraz język oryginału świadczą o wielkiej różnorodności środowisk zainteresowanych tego typu twórczością. Ówczesny świat był jednak na swój sposób zglobalizowany, co oddawano greckim słowem *oikoumene*. Stąd wcześniej pojawiała się potrzeba tłumaczeń, zwłaszcza niektórych dzieł, zawierających idee szczególnie popularne. Była to *blogosławiona wina*, ponieważ dzięki wielości istniejących wersji mamy dziś dostęp do pism, których oryginały pochłonęły mroki przeszłości.

Wśród literatury międzytestamentalnej szczególne miejsce zajmują apokryfy Starego Testamentu, ziemia dotąd niewystarczająco zbadana. Starożytność przekazała nam dyskusje nad kanonem Pisma św. W judaizmie pojawiła się taka zwłaszcza w kontekście tak zwanego synodu w Jamni, kiedy rabini ostatecznie ustalili kanon Starego Testamentu. Klasyfikację opartą na tej decyzji, powziętej zapewne także w jakiejś opozycji do tworzącego się samodzielnie kanonu chrześcijańskiego, stosował późniejszy judaizm, nazywając pozakanoniczne pisma *zewnętrznymi*. Talmud świadczy o istnieniu wielu dzieł tego typu. Również na marginesie wewnątrzkościelnej dyskusji o kanonie biblijnym pojawiały się katalogi apokryfów. Zawierają je m.in. *Elenchus sześćdziesięciu ksiąg*, *Konstytucje Apostolskie* 6, 16, 3 czy *Dekret Pseudo-Gelazjański*. Wzmianki wprost i aluzje do nich zawarte są w pismach Ojców Kościoła i innych pisarzy.

Jeśli chodzi o gatunki literackie dzieł, które można uznać za apokryfy, to są to przede wszystkim legendy umoralniające, midrasze narracyjne

i nowe aretologiczne. Powstawały one głównie w starożytności. Jednak oddziaływanie zawartych w nich tradycji, połączonych przede wszystkim z pytaniem o to, co w Biblii niejasne lub nieopowiedziane, trwa aż do dzisiaj. W tym nurcie narodziły się apokryfy polskie czy apokryfy staroruskie, których proveniencja pozostaje jedynie w luźnym związku z literaturą starożytną, choć sama jest organicznie związana z tendencjami znanymi z okresu międzytestamentalnego¹.

Wydaje się zatem, że lista apokryfów nie jest zamknięta. Wiele z nich zaginęło, w ich miejsce pojawiły się inne. Ich charakter literacki umożliwił taką klasyfikację. Wśród tych, które zostały uznane za apokryfy mimo nieobecności we wspomnianych katalogach, znajdują się m.in. *Żywoty dwunastu proroków*, *Mądrość Ahikara* i prezentowane niżej dzieło Pseudo-Filona².

1. Wydania tekstu

Pseudo-Filon parafrazuje historię biblijną od stworzenia świata do śmierci Saula w bitwie z Filistynami pod Afek. Jeden z czternastowiecznych rękopisów, zachowany w Fuldzie, zawiera tytuł *Philonis antiquitatum liber*³. Pierwsze wydanie dzieła z 1527 roku nosi tytuł *Philonis Iudaei Alexandrini libri antiquitatum*, choć wewnątrz, w nagłówku tekstu, *Philonis Iudaei antiquitatum biblicarum liber incerto interprete*. Wydawca zamieścił również końcową notkę: *Philonis Iudaei biblicarum antiquitatum libri finis*. Ta wersja pojawia się w wielu późniejszych tytułach, czasem ze zmianami, jeśli chodzi o szyk wyrazów lub obecność imienia autora. Wydaje się, że dodanie przymiotnika *biblicarum* jest dziełem pierwszego wydawcy dzieła⁴.

¹ Por. ANT I-III; *Apokryfy syryjskie: Historia i przysłowia Achikara, Grota skarbów, Apokalipsa Pseudo-Metodego*, tłum. A. Tronina, oprac. A. Tronina, M. Starowieyski, Kraków: Wydawnictwo WAM 2011.

² Por. S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, BiblZw, Tło Nowego Testamentu 1, The Enigma Press: Kraków 1994, 115-123. Autor określa apokryficzność księgi przez jej porównanie ze stanowiskiem Kościoła, co część z pism uznawanych przez niektórych badaczy za apokryfy sytuuje poza ich zbiorem. Wydaje się jednak, że ujęcie pod względem historyczno-literackim lepiej ujmuje ten temat (tak np. Rubinkiewicz, Charlesworth).

³ Por. M.R. James, *The Biblical Antiquities of Philo*, Society for Promoting Christian Knowledge: London 1917, 26.

⁴ Por. L. Cohn, *Pseudo-Philo und Jerachmeel*, Fs. zum siebsigsten Geburtstage Jakob Guttmanns, Gustav Fock: Leipzig 1915, 173; H. Jacobson, *A Commentary on Pseudo-Philo's Liber Antiquitatum Biblicarum: With Latin Text and English Translation*, AGJU 31, Brill: Leiden 1996, 197.

Zachowany w Wiedniu rękopis proponuje tytuł krótszy: *Philonis Iudaei Antiquitates biblicae*, choć prawdopodobnie jest to dopisek drugiej ręki⁵. Inne spotykane tytuły publikacji dzieła to m.in. *Quaestiones et solutiones in Genesim, Quaestiones super Genesim, Genesis: initium mundi, In Genesim, De successione generationis Veteris Testamenti, Historia Philonis ab initio mundi usque ad David regem*. Niektórzy za tytuł przyjęli pierwsze słowa apokryfu według części rękopisów – *Initium mundi*, ewentualnie odnoszą go do Księgi Rodzaju ze względu na początek narracji i tytułują *Incipit Genesis. Initium mundi* względnie *De initio mundi*⁶. Oczywiście pojawiają się okazjonalnie również inne tytuły, które niekiedy mają formę opisową. Nie zawsze też można stwierdzić, czy rzeczywiście odnoszą się do interesującego nas apokryfu.

Albert Wielki posługuje się czterema różnymi tytułami⁷. Sykstus ze Sieny nasz apokryf zna pod nazwą *Biblicae antiquitates* i prawdopodobnie *De successione generis humani*⁸. Podobny tytuł zawierają pisma Trytemiusza, który wśród dzieł Filona Aleksandryjskiego wymienia *De generationis successu*⁹. Mikołaj z Kuzy interesujący nas apokryf nazywa *Liber historiarum*¹⁰. W podobnym nurcie znajduje się dzieło kard. J.-B. Pitry, u którego Pseudo-Filon funkcjonuje pod nazwą *Chronicon ab Adamo ad Saulem*¹¹.

⁵ Por. H. Jacobson, *Commentary*, 197.

⁶ Por. SCh 229, 29-54, H. Jacobson, *Commentary*, 195-199. Zachowały się dwadzieścia trzy rękopisy tekstu, wliczając w to ekstrakty, i jeden rękopis przekładu hebrajskiego. Na temat zachowanych rękopisów zob. G. Kisch, *Pseudo-Philo's Liber Antiquitatum Biblicarum: Postlegomena to the New Edition*, HUCA 23/2 (1951) 53-67 i SCh 229, 16-18; A.-M. Denis et collaborateurs, *Introduction à la littérature religieuse judéo-hellénistique*, t. I: *Pseudépigraphes de l'Ancien Testament*, Turnhout: Brepols 2000, 413-416.

⁷ *Postilla super Isaiaam* 29, 22: *Philo in primo libro legis suae; Commentarii in IV libro Sententiarum*, distinctio 33, articulus 7: *Philo in suo Pentateucho; Problemata determinanda*, quaestio 2: *Philo dicit in libro de factis Patriarcharum; In Osee enarratio* 9: *Philo in libro centum trium quaestionum*. Por. L. Cohn, *Pseudo-Philo und Jerachmeel*, 174-176; B. Schaller, *Zur Überlieferungsgeschichte des pseudo-philonischen Liber Antiquitatum Biblicarum im Mittelalter*, JSJ 10 (1979) 65; H. Jacobson, *Commentary*, 198.

⁸ Wątpliwości biorą się z tego, że obie nazwy występują praktycznie na tej samej stronie *Bibliotheca Sancta*, t. IV, 535. Por. H. Jacobson, *Commentary*, 198. 273.

⁹ *Bibliotheca ecclesiastica in qua continentur De scriptoribus Ecclesiasticis, sanctus Hieronymus etc.*, Hamburgi apud Christian Liebezeit & Theodor Christoph Felginer a. MDCCXIII, 65; T. Reinesius, *Observationes in Suidam*, sumptibus F.C.G. Vogeli Lip-siae MDCCCXIX, 274.

¹⁰ Mikołaj z Kuzy, *Coniectura de ultimis diebus* 14, 98, 5-10; zob. P. Wilpert, *Philon bei Nikolaus von Kues*, w: tegoż [red.], *Antike und Orient im Mittelalter*, Miscellanea Mediaevalia 1, Walter de Gruyter: Berlin, 71-73.

¹¹ J.-B. Pitry, „*Analecta sacra*” *spicilegio solesmensi parata*, t. II: *Patres antenicaeni, Typis Tusculanis MDCCCLXXXIV*, 298.

Na podstawie najdawniejszych rękopisów potwierdzonych najstarszą edycją z 1527 roku ustalili się podwójny tytuł: częstszy *Liber antiquitatum biblicarum* (skracane jako LAB)¹², czyli *Księga starożytności biblijnych*, lub rzadziej używany *Antiquitates biblicae – Starożytności biblijne*. Oryginalny tytuł dzieła, o ile taki istniał, pozostaje nieznan.

Pierwszym autorem, któremu przypisano *Księgę starożytności biblijnych*, był Filon z Aleksandrii. Jednakże katalogi dzieł tego autora nie wymieniają go, chociaż same w sobie wcale nie muszą być kompletne¹³. Pierwsze wydanie tekstu, autorstwa Jana Sicharda, z 1527 roku, umieszcza LAB w jednym woluminie z autentycznymi dziełami Filona¹⁴. Wkrótce jednak wydawcy zrezygnowali z tego, tak że od 1613 roku *Księga starożytności biblijnych* funkcjonowała pod imieniem Filona jako samodzielne pismo¹⁵.

Wcześniej podano w wątpliwość autorstwo Filona. Już Azariasz dei Rossi w swoim dziele *Meor Einajim* z 1573 roku powątpiewał w nie¹⁶. Ostatecznie współczesnymi naukowymi metodami wykluczył taką możliwość Leopold Cohn, opierając się na stylu i słownictwie zachowanego tekstu¹⁷. Według niego przypisanie LAB Filonowi dokonać się mogło na podstawie analogii zbioru pism Filona do pism Flawiusza Józefa. Ten ostatni napisał wielką syntezę historii świata i Izraela pt. *Dawne dzieje Izraela*, zaczynając od stworzenia, a prowadząc narrację aż do czasów sobie współczesnych. Jak wiadomo, analogicznego dzieła nie zostawił po sobie Filon. Stąd wcześniej powstałe kopie, krążące wokół zbioru dzieł Filona, przypisano mu, bo niejako wypadało, by i ten autor miał swoje *antiquitates*. Z tego powodu autora *Księgi starożytności biblijnych* nazywa się dziś powszechnie Pseudo-Filonem.

W roku 1898 L. Cohn opublikował pierwszy współczesny artykuł na temat interesującego nas apokryfu¹⁸. Od tego czasu datuje się rozwój badań nad tym tekstem, przede wszystkim w obrębie judaistyki i biblistyki, z tej racji, że można tam odnaleźć wspólne z pismami rabinicznymi tradycje

¹² W literaturze polskiej najczęściej zostawia się skrót łaciński LAB, który już się przyjął. Zostawiamy go i tu w analogii do Flawiusza Józefa, którego *Starożytności* też zwykle się cytuje jako Ant lub AI. Skrót LAB odnosi się jedynie do łacińskiej, pełniejszej wersji dzieła. O wersji hebrajskiej zob. niżej, ss. 257-259.

¹³ Por. Hieronim, *De viris illustribus* 11; H. Jacobson, *Commentary*, 195.

¹⁴ Por. M.R. James, *The Biblical Antiquities of Philo*, 8; G. Kisch, *Pseudo-Philo*, 81-93.

¹⁵ Por. H. Jacobson, *Commentary*, 196.

¹⁶ Por. tamże; także I. Fröhlich, *Le manuscrit latin de Budapest d'une œuvre historique hellénistique*, AAASH 27 (1979) 153-156.

¹⁷ Por. L. Cohn, *An Apocryphal Work Ascribed to Philo of Alexandria*, JQR 10 (1898) 306n.

¹⁸ Por. tamże.

oraz formy literackie znane z Nowego Testamentu. Istnieją tłumaczenia LAB, w tym komentowane, na języki nowożytny, najważniejsze na francuski¹⁹, niemiecki²⁰, hiszpański²¹ czy angielski²², a także na hebrajski nowożytny²³. Posiadamy ponadto obszerne prace badawcze. Wśród nich trzeba wspomnieć o książce M.R. Jamesa²⁴, wydanej powtórnie z obszernym wstępem L.H. Feldmana²⁵. Nowsze są prace Ch. Dietzfelbingera, *Pseudo-Philo: Antiquitates biblicae (Liber Antiquitatum Biblicarum)*²⁶ i komentarz narracyjny F.J. Murphy'ego, *Pseudo-Philo: Rewriting the Bible* z 1993 roku²⁷, a zwłaszcza monumentalny komentarz filologiczny z wprowadzeniem H. Jacobsona²⁸. Nie ma jednak żadnego opracowania po polsku poza odnośnikami w pracach polskich biblistów²⁹ i rozdziałach we wprowadzeniach do apokryfów³⁰. Nie posiadamy także żadnego całościowego tłumaczenia poza drobnymi fragmentami dzieła³¹. Niniejsze opracowanie próbuje uzupełnić ten brak.

¹⁹ *Les Antiquités Bibliques*, Introduction et texte critiques par D.J. Harrington, traduction par J. Cazeaux, revue par Ch. Perrot et P.M. Bogaert, SCh 229-230, Cerf: Paris 1976, reprint 2008; *Livre des Antiquités bibliques*, trad. et comm. J. Hadot, w: M. Philonenko, *La Bible. Écrits intertestamentaires*, Gallimard 1987, 1227-1392.

²⁰ Ch. Dietzfelbinger, *Pseudo-Philo: Antiquitates biblicae (Liber Antiquitatum Biblicarum)*, w: G. Kümmel, H. Lichtenberger [red.], *Unterweisung in erzählender Form*, JSHRZ, vol. 2, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn: Gütersloh 1975, 92-271.

²¹ A. de la Fuente Adánez, *Antigüedades Biblicas*, w: A. Diez-Macho [red.], *Apócrifos del Antiguo Testamento*, vol. IV, Ediciones Christianidad: Madrid 1983, 195-316.

²² D.J. Harrington, *Pseudo-Philo*, OTP II, 304-377.

²³ A.S. Hartum, *Seper qadmoniot hammiqra'*, Hasseparim hachicconim 5, Hoca'at: Tel Aviv, Jabneh 1967.

²⁴ M.R. James, *The Biblical Antiquities of Philo*, Society for Promoting Christian Knowledge: London 1917.

²⁵ M.R. James, *The Biblical Antiquities of Philo with Prolegomenon by Louis Feldman* (i-cxxxiv), The Library of Biblical Studies, Ktav: New York 1971.

²⁶ Zob. przypis 11 wyżej.

²⁷ F. Murphy, *Pseudo-Philo: Rewriting the Bible*, Oxford University Press: New York, Oxford 1993.

²⁸ H. Jacobson, *A Commentary on Pseudo-Philo's Liber Antiquitatum Biblicarum: With Latin Text and English Translation*, Brill: Leiden 1996.

²⁹ Np. E. Zajac, *Potop w tradycji biblijnej oraz w literaturze judaizmu okresu Drugiej Świątyni*, SBL 1, Wydawnictwo KUL: Lublin 2007.

³⁰ Por. R. Rubinkiewicz, *Wprowadzenie do Apokryfów Starego Testamentu*, WN KUL: Lublin 1987; S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, BiblZw, Tło Nowego Testamentu 1, The Enigma Press: Kraków 1994.

³¹ J. Korczak, *Księga Starożytności Biblijnych (Liber Antiquitatum Biblicarum VIII)*, RTWP 5 (2009) 211-226; *Księga Starożytności Biblijnych (Liber Antiquitatum Biblicarum IX-XIX)*, RTWP 6 (2010) 269-291; *Księga Starożytności Biblijnych (Liber Antiquitatum Biblicarum XX-XXIII)*, RTWP 7 (2011), 259-269.

2. Gatunek literacki

Badania gatunku literackiego *Księgi starożytności biblijnych* doprowadziły do dwóch różnych wyników. Cześć badaczy uznała, że Pseudo-Filon stworzył midrasz, bazujący na rabinicznych tradycjach egzegetycznych i tłumaczący Biblię w celu jej harmonizacji i aktualizacji. Dobrze opisał ten gatunek literacki G. Porton, pisząc, że *midrasz oznacza typ literatury, spisanej lub ustnej, dla której punktem wyjścia jest ustalony, kanoniczny tekst, uważany przez interpretatora i adresatów za objawione słowo Boże, w którym oryginalny wiersz jest wyraźnie cytowany lub uwydatniony*³². Takich zjawisk jednak w LAB nie znajdujemy. Chociaż oczywiście można wyszczególnić cytaty biblijne, to jednak sam autor nie zaznaczał ich miejsca ani – jak należy sądzić – nie miał ambicji analizy kanonicznego tekstu. Stworzył raczej historiograficzną syntezę, ubocznie poświęcając się wyjaśnianiu trudnych miejsc Biblii, a własną tradycję ściśle zespolił z tradycją biblijną, co z reguły nie zdarza się w midraszach³³.

Należy również wspomnieć, że midrasze rozumiane w powyższy sposób należy odróżnić od specyficznego sposobu egzegezy, polegającego na mniej lub bardziej swobodnych interpretacjach tekstu biblijnego w celu naświetlenia jego znaczenia w zmieniającym się kontekście. Chodzi zatem o aktualizację w formie opowiadania (haggady), która obejmuje tekst nieprawniczy. Ten sposób egzegezy znamy z samej Biblii, która interpretuje sama siebie, czy z pism wielu innych autorów. Naturalnie stosował go również Pseudo-Filon. Jest to jednak zagadnienie szczegółowe, o którym należy pamiętać przy lekturze LAB, gdyż większość tekstu ma taki właśnie charakter.

Sposoby aktualizacji Biblii wewnątrz apokryfu Pseudo-Filona badał Ch. Perrot³⁴ i określił, że jest to egzegeza typu *texte continué*. Forma ta nosi właśnie cechy narracji historycznej, a znajdujemy ją także w *Księdze Jubileuszów*, *Apokryfie Księgi Rodzaju* (1QGenAp) czy w *Dawnych Dziejach Izraela* Flawiusza Józefa³⁵. Ten typ egzegezy można przeciwstawić

³² G. Porton, *Midrash: Palestinian Jews and the Hebrew Bible in the Greco-Roman Period*, w: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II*, 19, 2, red. H. Temporini, W. Haase, Berlin, New York 1979, 104-138; wspomniany autor precyzuje definicje podane przez wcześniejsze opracowania. Por. także R. Bloch, *Midrash*, DBS V, 1261-1281.

³³ Por. G. Stemberger, *Midrasch. Vom Umgang der Rabbinen mit der Bibel. Einführung – Texte – Erläuterungen*, Beck: München 1989, 22-26.

³⁴ Por. SCh 230, 72.

³⁵ Por. także F. Murphy, *Pseudo-Philo: Rewriting the Bible*, 5; tenże, *Pseudo-Philo, Biblical Characters in*, w: *The Encyclopaedia of the Judaism*, red. J. Neusner, A. Avery-Peck, W. Scott Green, Brill: Leiden, Boston 2004, vol. V, suppl. II, 2212.

analizie tekstu już utrwalonego, której celem jest odnalezienie jego przesłania, choćby o charakterze ezoterycznym. Ten sposób podejścia do tekstu Biblii, charakterystyczny dla midraszów rabinicznych, Perrot nazywa *texte expliqué*. Miałby on się rozwinąć wraz z powstaniem judaizmu rabinicznego i wyeliminować poprzedni, bardziej swobodny sposób egzegezy.

Powracając do zagadnienia gatunku literackiego *Księgi starożytności biblijnych* jako całości, przedstawić trzeba drugą i przeważającą opinię³⁶. Według niej Pseudo-Filon stworzył *rewritten Bible* – *powtórnie napisaną Biblię* i jest to właśnie rodzaj egzegezy typu *texte continué*. Według D.J. Harringtona chodzi tu o utwory *palestyńskiego judaizmu na przełomie er, które biorą za swoją literacką podstawę bieg samego biblijnego tekstu i najwyraźniej stawiają sobie za swój istotny cel wyjaśnienie i aktualizację biblijnej historii*³⁷. W związku z tym do tego gatunku literackiego można zaliczyć już Księgi Kronik jako przepracowanie tekstu Ksiąg Samuela i Królewskich, a także wiele apokryfów³⁸. Wynika z tego, że jest to bardzo starożytny gatunek literacki. Ponadto tego typu pisma nie wiążą się z określonym środowiskiem językowym, a nawet kulturowym, lecz są związane z określonym podejściem do Biblii. Tak więc można odnaleźć tu dzieła spisane po hebrajsku czy aramejsku (np. *Pierwsza Księga Henocha*), ale także w językach klasycznych (np. niektóre passusy Flawiusza Józefa), byleby poruszały zagadnienia w określony sposób. Tu zaś przeważają elementy opowiadania historycznego, wewnątrz którego tylko ubocznie pojawiają się formy poetyckie, przysłowia mądrościowe czy teksty prawne, z zasady wplecione w nadrzędną narrację o charakterze historycznym, ujętą w porządku chronologicznym. Gdy pisarz odchodzi od tego schematu, poświęcając się ubocznie spekulacjom czy wprowadzając retrospekcje,

³⁶ Por. G. Vermès, *Scripture and Tradition in Judaism. Haggadic studies*, Studia Post-Biblica IV, Brill: Leiden 1961, 68.95; E. Reinmuth, *Pseudo-Philo und Lukas*, Studien zum Liber Antiquitatum Biblicarum und seiner Bedeutung für die Interpretation des lukanischen Doppelwerks, WUNT 2/74, Mohr Siebeck: Tübingen 1994, 16.

³⁷ D.J. Harrington, *Palestinian Adaptations of Biblical Narratives and Prophecies*, vol. I: *The Bible Rewritten*, w: R.A. Kraft, G.W.E. Nickelsburg [red.], *Early Judaism and Its Modern Interpreters*, Scholarly Press: Atlanta, Fortress: Philadelphia 1986, 235.

³⁸ Na przykład A. Spiro w nieopublikowanej rozprawie doktorskiej (*Manners of Rewriting Biblical History from Chronicles to Pseudo-Philo*, Columbia University 1953) zalicza Księgi Kronik, Eupolemosa, LAB i częściowo Jub do gatunku *rewriting biblical story*. Być może należy tu zaliczyć także LXX i targumy – aramejskie parafrazy Biblii; zob. G. Vermès, *Scripture and Tradition in Judaism*, 179. Cechy tego gatunku literackiego opisał m.in. P. Alexander, *Retelling the Old Testament*, w: D. Carson, H. Williamson [red.], *It Is Written: Scripture Citing Scripture, Essays in Honour of Barnabas Lindars, SSF*, Cambridge University Press: Cambridge 1988, 116-118.

zwykle służące wyjaśnieniu aktualnie podejmowanego tematu, czyni to płynnie, zatrzymując wtedy opowiadanie historyczne.

W związku z powyższym *powtórne napisanie Biblii* zakłada u czytelnika znajomość jej tekstu. Nie da się zinterpretować tego gatunku literackiego jako zbioru samodzielnych utworów, wewnętrznie oderwanych od swego korzenia. Co więcej, pisma tego typu nie pretendowały do zastąpienia tekstu biblijnego, lecz funkcjonowały jako jego wyjaśnienie i aktualizacja, a więc rodzaj apelu do czytelnika, by odkrył znaczenie Biblii w zmieniającej się rzeczywistości. Chodzi zatem o wymiar dydaktyczny. Nie ma tu znaczenia, czy pierwotnym tekstem było długie opowiadanie, które zostało skrócone, czy wręcz przeciwnie: skąpa wzmianka o bliżej nieznanym bohaterze, uzupełniona za pomocą obcych wątków, rozrosła się do szeregu opowiadań, które łączy często tylko zewnętrzne podobieństwo lub dalekie analogie, ewentualnie sama postać bohatera. Wszystko to może tworzyć napięcia lub nawet niezgodności między opowiadaniem pierwotnym a przepracowaną wersją.

Już sam przegląd treści *Księgi starożytności biblijnych* pokazuje, w jaki sposób Pseudo-Filon bazuje na schemacie, który zaczerpnął z Biblii. Jego dzieło można podzielić na pięć części, które odpowiadają pięciu etapom historii biblijnej³⁹. Ponadto można się zastanawiać, czy ten schemat nie nawiązuje do Pięcioksięgu. W każdym razie podział jest wyraźny i można go przedstawić w odniesieniu do poszczególnych ksiąg biblijnych. W tym miejscu warto wspomnieć, że Księgi Kronik zaczynają się długimi genealogiami, które w syntetycznych listach imion i krótkich wzmiankach przedstawiają historię od Adama aż do śmierci Saula. Możliwe, że Pseudo-Filon chciał uzupełnić tę lukę i stworzył syntezę, której nie sporządził kronikarz, nadając swojemu dziełu charakter uzupełnienia⁴⁰. Możliwe również, że wzorował się na tych właśnie księgach, gdyż LAB 1-8 ujmuje genealogie Księgi Rodzaju w dużym stopniu w sposób właściwy kronikarzowi⁴¹.

³⁹ LAB 1-8: historia początków aż do Abrahama (Księga Rodzaju); LAB 9-19: opowiadanie o Mojżeszu – od Egiptu do Kanaanu (reszta Pięcioksięgu); LAB 20-24: dzieła Jozuego (Księga Jozuego); LAB 25-48: historia sędziów (Księga Sędziów); LAB 49-65: początki epoki królów: Samuel, Saul i Dawid (Pierwsza Księga Samuela). W niniejszym tłumaczeniu część pierwszą podzielono na dwie: tzw. prehistoria (1-5) i dzieje Patriarchów (6-8).

⁴⁰ Por. P. Riessler, *Philo: Das Buch der Biblischen Altertümer*, w: *Altjüdisches Schrifttum außerhalb der Bibel*, F.H. Kerle Verlag: Heidelberg 1966, 735n.

⁴¹ Por. A.-M. Denis et collaborateurs, *Introduction à la littérature religieuse judéo-hellénistique*, t. I: *Pseudépigraphe de l'Ancien Testament*, 407.

Oprócz tego, że dzieło Pseudo-Filona reprezentuje gatunek literacki *powtórnie napisanej Biblii*, jest ponadto przykładem modnych w ówczesnym czasie *starożytności*, tak jak np. *Dawne dzieje Izraela*. To dzieło Flawiusza Józefa jest dla nas o tyle istotne, że pochodzi z tego samego żydowskiego kręgu religijno-kulturowego i było zestawiane z LAB. Autorzy pisali co prawda w różnych kontekstach, lecz mówili tym samym językiem Żydów, działali w tym samym kraju i w epoce rzymskiej dominacji⁴². Tworząc syntezę historii w tym samym gatunku literackim, obaj wpisali się w krąg przedstawicieli swoistej mentalności, która wytworzyła wielkie syntetyczne dzieła historyczne⁴³. Liczne opracowania wskazują na podobieństwa formalne i merytoryczne w obrębie dzieł obu autorów. Dotyczą one przede wszystkim aktualizacji, dzięki której dzieła bazujące na dawnych tekstach odpowiadają na aktualne pytania⁴⁴. L.H. Feldman⁴⁵ wyszczególnił w czterech punktach podobieństwa między Flawiuszem Józefem a Pseudo-Filonem:

1. koncentracja historii wokół wielkich postaci;
2. wykorzystanie popularnych historii do interpretacji dawnych opowiadań;
3. treść uwarunkowana adresatem dzieła;
4. adresatem dzieł szerokie grono czytelników.

Oczywiście różnice są wyraźne, lecz dydaktyzm obu dzieł jest jasny i to ten element trzeba uznać za podstawową cechę wspólną. A jest to także cecha charakterystyczna wszelkich zabytków antycznej historiografii.

⁴² Por. I. Fröhlich, *Historiographie et aggada dans le Liber Antiquitatum Biblicarum du Pseudo-Philon*, AAASH 28 (1980) 407.

⁴³ Por. Ch.A. Brown, *No Longer Be Silent: First Century Jewish Portraits of Biblical Women*, Westminster John Knox Press 1992, 15; N.P. Lemche, *How Does One Date on Expression of Mental History? The Old Testament and the Hellenism*, w: L.L. Grable [red.], *Did Moses Speak Attic? Jewish Historiography and Scripture in the Hellenistic Period*, JSOT.S 317, Sheffield Academic Press: Sheffield 2001, 221.

⁴⁴ Por. np. M. Vogel, *Geschichtstheologie bei Pseudo-Philo, Liber Antiquitatum Biblicarum*, w: F. Siegert, J.U. Kalms [red.], *Internationales Josephus-Kolloquium*, MJS 2, Institutum Judaicum Delitzschianum: Münster 1997, 176; N. Calvert-Koyzis, *Paul, Monotheism and the People of God: The Significance of Abraham Traditions for Early Judaism and Christianity*, Continuum Publishing Group: London, New York 2004, 43.

⁴⁵ Por. L.H. Feldman, *Studies in Hellenistic Judaism*, AGJU 30, Brill: Leiden 1996, 60-82.